

Mike Károly

ÁLLANDÓ DOLGOK – A MODERN AGE

„If man were the highest being, Aristotle told us, politics would be the highest science. But man is not the highest being.”

James W. Schall S.J.¹

A legpatinásabb amerikai konzervatív folyóiratot, a *Modern Age*-et olvasni felér egy esztétikai időutazással. Hirtelen úgy érezhetjük, mintha Henry James és T. S. Eliot társaságában találnánk magunkat. A lap hangja egyszerre nagyon európai és egyértelműen amerikai. Európai, amennyiben gazdagon merít a nyugati magaskultúra legjavából, és az olvasó beavatottságából indul ki. Amerikai, amennyiben bátrabban kérdez és kérdőjelez meg, mint ahogy Európában már jó ideje szokás. A nagy elődököt idézi a leegyszerűsítésektől való irtózás és a pontos fogalmazáshoz való ragaszkodás is.

De James és Eliot neve más okból is eszünkbe juthat a folyóiratot olvasván. Ahogyan ők sem találták a helyüket Amerikában, úgy a lap szerzői is jól érezhetően rosszul érzik magukat a hazájukban. A *Modern Age*-be ugyanis főként a mai amerikai jobboldali főáram „paleokonzervatív” kritikusai írnak, akikre a kívülállók általában mint egy kihálásra ítélt faj képviselőire tekintenek. A lapból áradó szellemi élénkség azonban ezt cáfolni látszik. A 2006. nyári szám ismertetésével ennek érzékeltetésére teszünk kísérletet.²

The real thing

A szám első írása *George A. Panichas* szerkesztő tollából a lap korábbi számaiban a „konzervativizmus jelentésének helyreállításáról” folytatott vitára reflektál. De mi történt a konzervativizmus jelentésével, ami miatt azt helyre kellene állítani? Némiképp meglepő módon Panichas amellet érvel, hogy a konzervativizmust „ki kell menekíteni a politika karmai közül”, amely „érzéketlen a reflexív konzervativizmus filozófiai dimenzióira”. Úgy tűnik tehát, hogy a konzervatív gondolat saját politi-

¹ *Modern Age* 2006. nyár, 253.

² A folyóirat összes száma elérhető a www.isi.org/journals/modern_age.html honlapon.

kai sikerének áldozatává lett. És hogy pontosan kihez is tartoznak az emlegetett karmok, világossá teszi a szerző szerint az elmúlt évekből leszűrhető tanulság: a konzervatívoknak sosem szabad feltétel nélkül elköteleződniük egyik nagy politikai párt mellett sem. A bajok azonban nem csak abból fakadnak, hogy a demokratikus pártpolitika trivializálta a politikai eszméket. A hagyományos konzervatívok számára a legnagyobb kihívást az jelenti, hogy eszméiket meg kell védeniük azoktól a magukat „konzervatívnak” nevező gondolkodóktól, értelmiségiektől, akik kiforgatják őket eredeti jelentésükből. Panichas már-már zavarba ejtő retorikával támad rájuk: „ambiciózus bitorlóknak”, „politikai kalandoroknak”, „színlelőknek” nevezi őket. De kikről is van szó pontosan? Panichas nem használja a neokonzervatív megnevezést – vélhetően mivel nem akar mindenkit támadni, akit ezzel a címkével illetnek. Világos azonban, hogy a part nagyjából a neo- és a paleokonzervatívok között szakad.

Panichas szerint a politikai jobboldal főárama úgy tette korszerűvé a konzervatív eszméket, hogy megfeledkezett arról, hogy azok – a Modern Age-et alapító Russell Kirk szavaival élve – az „Állandó Dolgokban” gyökereznek, amelyeket a vallási dogmák, a hagyományok, a társadalmi szokások és a nyugati civilizáció nagy gondolkodói közvetítenek. Ha ezekről leválik, a politika előbb-utóbb önmaga bálványozásába kezd. Panichas úgy látja, hogy pontosan ez történt az amerikai (neo)konzervativizmussal is. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az az erősödő hit, hogy az amerikai külpolitika egy új, jobb világrend megteremtésének eszközeként szolgálhat. Ennek a meggyőződésnek az eredetét kutatja T. H. Pickett *War, Power, and Supremacy* című esszéje is.

A humanitarizmus embertelensége

Pickett tézise szerint az amerikai külpolitika mindig is hajlamos volt arra, hogy jól definiált célok helyett univerzális és absztrakt ideálokra hivatkozva vesse be hatalmas katonai erejét. Ez a hajlam igen mélyen gyökerezik az amerikai tudatban, hiszen az Egyesült Államok a legitim brit uralommal szemben eleve egyféle „emancipációs idealizmus” jegyében jött létre.³ Az alapítás utáni időszakban szerencsés módon felülkerekedett a realista diplomácia – ennek legszebb példájaként a szerző a Monroe-elvet említi, amely lényegében a britekkel való megegyezést jelentet-

³ Ezt a gondolatot érdemes párhuzamba állítani Kolnai Aurélnak azzal a megjegyzésével, hogy magának az „Amerikai Egyesült Államok” elnevezésnek is enyhén utópikus hangzása van, összehasonlítva mondjuk a „Mexikó” vagy „Kanada” államnevekkel (Aurel KOLNAI: *The Utopian Mind and Other Papers*, Athlone, London, 1995, 200).

te a többi európai nagyhatalom újvilági törekvéseivel szemben. A polgárháborúban azonban már megjelent az az ördögi dinamika, amely a szerző szerint bizonyos fokig Amerika összes későbbi konfliktusát is jellemezte. A demokratikus közvélemény támogatásához valamilyen elvont humanitárius ügy felmutatására van szükség. A politikai konfliktus pedig ennek hatására előbb-utóbb a gonosz elleni keresztes hadjáratá alakul, ami egyrészt ellehetetleníti a háborús célok belső kritikáját, másrészt jelentősen korlátozza a hadvezetés mozgásterét. Ha ugyanis az ellenfél az egész emberiség ellensége, aligha van értelme bármilyen ésszerű kompromisszumra törekedni vele.

Így váltak az északiak szemében a déli tagállamokban az otthonaikat és családjaikat védő fiatal férfiak milliói fanatikus rasszistákká, akik egy teljesen igazságtalan, elnyomó és embertelen status quo fenntartásáért harcoltak. És így veszítette el a konföderáció a pusztta létezéshez való jogát is a polgárháború radikalizálódása során. Hasonló logikát követett az amerikai részvétel az I. világháborúban is: Wilsonnak azzal sikerült meggyőznie a közvéleményt, hogy – a szövetséges Nagy-Britannia megsegítése helyett – humanitárius akcióként tüntette fel az amerikai intervenciót („Biztonságossá tesszük a világot a demokrácia számára!”), miközben a belső propaganda a németeket elvetemült „hunokként” mutatta be. De ugyanezek a mozzanatok fedezhetők fel a most folyó iraki háborúban is – legalábbis amennyiben ennek egyik meghatározó célja a helyi társadalom demokratizálása.

Noha az amerikai külpolitikát jellemző humanitárius idealizmus aligha választható el a tömegdemokráciától, Pickett szerint hiba lenne szünni nem akaró vonzerejét pusztán az Egyesült Államok politikai intézményeinek sajátosságaira visszavezetni. A mélyebb magyarázat – a lap címéből is sejthetjük – a modern korra jellemző eszmékben keresendő. A szerző úgy látja, hogy a modern gondolkodás alapvetően hegeliánus: a világtörténelem erőit szakralizálja, és erkölcsi tekintéllyel ruházza fel, amely tekintély a világ jövőben elérendő tökéletes állapotán alapul. Ezt a kívánatos állapotot definiálja a humanitarizmus, méghozzá egy olyan utópiaként, ahol az emberi *vágyak* korlátlanul teljesülhetnek. A politikai cselekvés egyetlen morális kritériuma így az lesz, hogy mennyiben járul hozzá a vizionált földi paradicsom eléréséhez. Ez az egydimenziós szemlélet elkerülhetetlenül a valóság végletes leegyszerűsítéséhez, így a háborúk esetében számos valós körülmény és várható következmény figyelmen kívül hagyásához vezet. Kész a „recept az olyan humanitárius ideálokért folytatott, folyamatos háborúhoz, mint az egész világra kiterjedő demokrácia”.

Pickett érvelése világossá teszi, hogy az amerikai külpolitika sok európai kritikusára téved, amikor azt egyszerűen képmutatónak tartja. A vád azonban nem telje-

sen alaptalan, mivel az utópikus idealizmus fonákja mindig a cinizmus: „Ha egyszer az emberek megtanulták, hogy nem kell többé tisztelniük a világban létező viszonyok rendjét, úgy fogják érezni, hogy szabadon bajt keverhetnek.”

Mintegy utolsó döfésként a neokonzervatívokba, a szerző a jelen amerikai törekvéseit Németország 1871 és 1945 közötti történetével állítja párhuzamba. Amellett érvel, hogy a német kultúra univerzális megváltó erejébe vetett egykori hit nagyban hasonlít arra a mai meggyőződésre, hogy Amerika hatalma nélkülözhetetlen eszköze a világot megváltó globális demokratizálódásnak. A valódi konzervatív külpolitikának Pickett szerint a premodern keresztény realizmuson kell alapulnia, amely a társadalmi rend céljának nem azt tartja, hogy keretet biztosítson az emberi vágyak mind teljesebb kifejezésének, hanem hogy – az emberek gyarlóságát figyelembe véve – fenntartsa a békés és gyümölcsöző együttéléshez szükséges korlátokat.

Strauss titka

A neokonzervatív panteonban előkelő helyet foglal el *Leo Strauss*. Strauss azonban nemcsak politikai gondolkodó volt, hanem egy sajátos eszmetörténeti módszer kidolgozója is. Amint az *Üldöztetés és az írás művészete* című könyvében kifejtette, a nagy filozófusokat a sorok között olvasva érthetjük meg igazán, mivel a legfontosabb igazságokat – Szókratész példáján okulva – nem tárták a szélesebb nyilvánosság elé. *Richard Sherlock* a straussi módszert magának Straussnak a *Természetjog és történelem* című főművére alkalmazza (*The Secret of Straussianism*). Célja, hogy feltárja Strauss elméletének magvát – vizsgálódásának eredménye pedig az, hogy ez a mag üres. Strauss ragyogóan mutatja be, hogy a modern korra jellemző nihilizmus és relativizmus oka az emberi természetből fakadó univerzális erkölcsi normákat hangsúlyozó természetjog elutasításában keresendő. Nem ad azonban választ arra a kérdésre, hogy a természetjog végső soron *igaz-e*. Sherlock arra a következtetésre jut, hogy Strauss végeredményben szkeptikus maradt azt illetően, hogy akár a filozófia, akár a teológia választ adhat az emberi természet végső kérdéseire. Úgy véli, nem véletlen, hogy Strauss főművét a *Függetlenségi Nyilatkozatra* és a német Ernst Troeltschre való hivatkozásokkal kezdi. Az előbbi *politikai* szöveg, amelyben jellegénél fogva hiába is keresnénk a végső igazságokkal kapcsolatos érveket, az utóbbi szerző pedig – noha kiváló ismerője volt a természetjognak – hosszas vizsgálódások után arra jutott, hogy nem fogalmazható meg a történelmi körülményektől független, abszolút keresztény etika. Pickett úgy véli, hogy a keresztény teológiával való számvetés elmaradása Strauss munkásságában azt jelzi, hogy ő maga is bizonytalan volt ebben

a kérdésben. Ez viszont egyben azt is jelenti, hogy a modern kor nihilizmusával szemben nem tudott végső soron meggyőző alternatívát felmutatni.

Közép-európai hangok

A Modern Age hagyományosan nagy hangsúlyt helyez arra, hogy európai gondolkodókat is bevonjon az amerikai konzervatív „társalgásba”. *Graham McAleer* a német *Max Scheler* és a magyar származású *Kolnai Aurél* értéketikáját a „konzervatív etika nagyszerű forrásaként” ajánlja az olvasók figyelmébe (*The Conservative Moral Philosophy of Scheler and Kolnai*). Az értéketika központi állítása, hogy számos önálló erkölcsi érték van, amelyek jellemzője, hogy 1. hierarchikus rendet alkotnak, 2. feszültség lehet közöttük, és 3. különböző emberek többet vagy kevesebbet birtokolnak belőlük (különböző kombinációkban). Ez realiztikusabbnak tűnik egyrészt a tomista erényetikánál, amely az erények közötti harmóniát vallja, másrészt – és sokkal inkább – az egyszemélyes kanti és utilitárius erkölcsstanoknál. Konzervatív jellege részben a erkölcsi értékek sokaságának elismeréséből fakad. A különféle erkölcsi értékek nem válthatók át egymásra, így mindegyiknek megvan az őt megillető helye a társadalomban, és egymást korlátozzák. Ennek tagadása – Kolnai megfogalmazásában – jellegzetesen utópikus és totalitárius gesztus. Az értéketika alapján így megalapozottan érvelhetünk például a szexuális szabadság ellen, anélkül, hogy vitatnánk a nemi életben rejlő (korlátozott) erkölcsi értékeket.

McAleer úgy véli, Scheler és Kolnai „fenomenológiai” megközelítésének fontos erőssége, hogy a szigorúan objektív etikát az erkölcsi cselekvés szubjektivitásával kapcsolja össze, elfogadva az erkölcsi *érzelmek* jelentőségét. Példaként az erkölcsi undor fogalmának elemzését hozza fel Kolnaitól.⁴ Az, hogy egy erkölcsstelen (például léha) személy közelségében hasonló érzés foghat el bennünket, mint egy rothadó gyümölcs láttán, egyrészt megerősíti, hogy az erkölcsi ítéletek a rajtunk kívül álló „objektív” valóságra irányulnak. Másrészt segít tisztázni, hogy az erkölcsi undor kiváltója mindig a „oda nem illőség”, így alapvetően különbözik a félelem és a gyűlölet érzéseitől. A szexuális erkölcs példájához visszatérve: a homoszexuális cselekedetek fölött érzett erkölcsi undort helytelen „homofóbiának” tekinteni, mivel sem a félelemhez, sem a gyűlölethez nincs köze. A konzervatív implikációk nyilvánvalók.

⁴ Magyarul lásd *Az averzió alapvető formái: félelem, undor és gyűlölet* = Kolnai Aurél, szerk. Balázs Zoltán, Új Mandátum, Budapest, 2003.

Orwell meglepetése

George Orwell katolicizmusról vallott nézeteinek változását elemzi Lawrence Dugan írása (*Orwell and Catholicism*). A spanyol polgárháborúban a köztársaságiak oldalán szerzett élményei nemcsak meggyőződéses antikommunistává tették Orwellt, hanem a katolikus egyházzal szembeni eredendő, puritán gyökerű ellenszenvét is nagyban felerősítették. Orwell, aki hajlamos volt mindenben a politikumot keresni, a katolicizmusra és a katolikusokra is elsősorban mint sajátos politikai intézményre, illetve szereplőkre tekintett. Az Egyházat leggyakrabban a kommunista párthoz hasonlította, és annak versenytársaként látta: mindkettőt univerzális, nagy hatalmú és dogmatikus szervezetként írta le, amely feltétlen hűséget követel tagjaitól. Ebből kiindulva párhuzamot vont az 1920-as évek Angliájának katolikus konvertitái és az 1930-as években a kommunista pártba belépők között. Úgy vélte, mindkét csoportot lényegében ugyanaz vonzotta: egy totális, autoriter eszme melletti elköteleződés lehetősége a viktoriánus értékeket maga alá temető háborút követően.

Orwell meg volt győződve arról is, hogy a brit katolikusok Franco után Hitlert és a nemzetiszocializmust is támogatni fogják. Orwellt e téren kétségkívül erősen fogva tartották előítéletei, hiszen a kor meghatározó katolikus személyiségeit, Bellocot, Chestertont, Waught vagy éppen Graham Greene-t aligha lehetett náci-szimpatiaival vádolni. Végül azután éppen a brit katolikusok II. világháborúban tanúsított magatartása készítette nézeteinek felülvizsgálatára. Egyrészt meglepődött, hogy a katolikusok többsége nemcsak a kommunizmust, hanem a fasizmust is elítélte, sőt elszántan harcolt a németek ellen. Másrészt el kellett ismernie, hogy míg a demokratikus baloldalon mindenkit (beleértve őt magát is) meglepett a Hitler–Sztálin-paktum, néhány konzervatív szerző (köztük katolikusok) pontosan megjósolta azt. Márpedig Orwell a politikai éleslátást rendkívül sokra becsülte, és nagy jelentőséget tulajdonított neki.

A totalitárius államról írott gondolatait végleges formába öntő, 1946-ban megjelent esszéjében (*James Burnham and the Managerial Revolution*) írt először – és utoljára – arról, hogy „Azok az angol írók, akik azt állítják, hogy a kommunizmus és a fasizmus ugyanaz a dolog, egytől-egyig irtózatossá tartják mindkettőt”. Nem részletezte azonban, hogy pontosan kik is alkotják ezt a kört, és miért gondolkodnak így. Úgy tűnik, ráébredt, hogy a totalitarizmus elleni harcában a legközelebbi szövetségesei ott vannak, amerre soha nem kereste őket, ám ezt a belátást végül nem volt ereje nyíltan kimondani.

Szent Lionel

Finom szerkesztői érzékről tanúskodik, hogy az Orwellről szóló esszé az irodalomkritikus *Lionel Trilling*ről (1905–1975) szóló tanulmány követi. A *Hódolat Katalóniának* 1952-es amerikai kiadásához Trilling írt előszót. De ennél is fontosabb, hogy – amint a cikk szerzője, *John Rodden* írja – Trillinget olyan tisztelet övezi az amerikai értelmiség körében, amely csak Orwell angliai nimbuszához hasonlítható. (Hozzátehetjük, hogy ez az elismertség mindkettejük esetében összefügg azzal, hogy egyszerre voltak elkötelezett baloldaliak és határozott antisztálinisták, amikor ez ritkaságnak számított.)

Rodden írásának tárgya a neves értelmiségi piedesztálra emelésének természetrajza. Ehhez az apropót egy meglehetősen bizarr és belterjes történet szolgáltatja. Trilling halála után özvegye egy hosszú naplóban számolt be házasságuk történetéről és benne férje gyarlóságairól, fia pedig egy posztumusz „pszichiátriai diagnózisban” amellet érvelt, hogy apja egy figyelemzavarnak nevezett betegséggel küszködött. Trilling híveinek többsége mélységes felháborodással fogadta ezt a „hullaboncolást”, és az életmű elleni támadásként értelmezte. Különösen az háborított fel sokakat, hogy ifjabb Trilling azt merészelt állítani, apja betegsége hatással volt a munkásságára is: a problémák egyszerű megoldásának elutasítását és a „komplexitáshoz” való túlzott vonzódását eredményezte.

A finom iróniával ismertetett történet jól rávilágít az értelmiségi ítélkezés következetlenségére. A modern entellektüel egyszerre gondolja úgy, hogy idoljai erkölcsének és magánéletének nincs jelentősége az életművük megítélése szempontjából, és vérig sértődik, ha valaki hősei fogyatékoságaira hívja fel a figyelmét. Úgy tűnik, szentekre mindenkinek szüksége van.

A játék... bűvös kulcs és gyertya lángja

A neves politikai gondolkodó és katolikus apologéta, *James V. Schall S.J.* esszéjében a miszticizmus, a politikai filozófia és a játék fogalmainak összekapcsolására tesz kísérletet (*Mysticism, Political Philosophy, and Play*). A szerző igen „mélyre ás” ugyan, ám – mint várni lehet – a kísérlete töredékes marad.

A játék legfőbb jellemzője, hogy nem a szükségből fakad, és nem szolgál önmagán túlmutató célokat. Arisztotelész megfogalmazásával: „önmagáért való”. De a játék korántsem fölösleges, és nagyon is valóságos. Ezt bizonyítja, hogy lenyűgözi és végül ünneplésre készíti a szemlélőt. De ha így van, akkor a játék olyan, mint – és most vigyázat, teológiai mélyvíz! – maga a teremtés. Istennek nem volt ugyan-

is szüksége arra, hogy megteremtse a világot. Így az – Szent Tamás szavaival – eleve a „túláradó bőségben” gyökerezik. Ha pedig így van, akkor végső soron a természeti törvények sem „szükségszerűek”, hanem közelebb állnak ahhoz, amit újra meg újra megteszünk pusztán a gyönyörűség kedvéért. Más szóval: az univerzum jobban hasonlít egy játékra, mint egy gépre.

A játék azért ragad magával minket, mert kiemel bennünket önmagunkból: valami valóságosat közöl velünk a világról, de éppen azáltal, hogy túl is mutat rajta. A játék nagyszerűségét nem értjük meg teljesen, inkább csodálkozva állunk előtte, és csodáljuk. A játék élménye így a misztikus élménnyel rokon.

De a játék rokonságban áll a politikával is. Miután a civilizált élet alapfeltételei megteremtődtek, felmerül a kérdés, hogy mi célt szolgálhat ezeken túl a politikai közösség. Schall válasza az, hogy a politikának nincsen konkrét célja, hanem a játékhoz hasonlóan „önmagáért létezik, de azzal, hogy önmaga, az élet elképesztő bőségét segíti elő”. Ez a bőség túlmutat a politika világán, ahogyan egy közösség minden tagjának élete is túlmutat a közösség rendjén. A politikának ezért nem szabad túl komolyan vennie önmagát. Erre a legjobb biztosíték pedig az, ha a polisz helyet biztosít a legmagasabb dolgokra nyitott misztikusok számára.

Még egyszer a játékról

Némileg meglepő, hogy Schall nem hivatkozik *Michael Oakeshott*ra, akinél kevés ékeszőlőbb híve volt a játéknak és a játékosságnak. E hiányosság annál feltűnőbb, mivel a könyvszemlék közül a legérdekesebb, *Elizabeth Corey*é éppen a brit konzervatív gondolkodóról szóló legújabb brit és amerikai köteteket mutatja be (*The World of Michael Oakeshott*). Oakeshottra egyre többen tekintenek úgy, mint aki nem pusztán politikai gondolkodó volt, hanem mindenekelőtt a klasszikus hagyományt követő filozófus. Elsősorban az érdekelte, hogy mit jelent embernek lenni. Úgy vélte, hogy a legmagasabb rendű emberi foglalatosságok – így a filozófia, a művészet és a szabad tudományok űzése – „játékos” természetűek. Az élet megrontója az a szemlélet, amely a jelen élvezetét folyamatosan egy jobbnak gondolt jövő kedvéért áldozza fel. Ez a gondolat több megfigyelő szerint is központi helyet foglal el Oakeshott életművében, és lényegében politikai filozófiája is ezen alapul. A modernitás legnagyobb tévedését is abban látta, hogy minden emberi tevékenységet és kapcsolatot a munka és a haladás *hasznos* szolgálatába állít. Konzervativizmusának középpontjában ennek megfelelően nem a múlt, hanem a jelen áll, és az a szándék, hogy „gyönyörködjön abban, ami van, nem pedig abban, ami elmúlt, vagy ami a jövőben lehetséges”. Amint Corey megjegyzi, Oakeshottnak ez a szemlélete

a német tomista Josef Pieperével és Johan Huizingáéval rokon. És Hamvas Bélával – teheti hozzá a magyar recenzens –, aki *A magyar Hüperion*-ban így írt: „Ha valaki nézné, azt mondaná, a világ legszorgalmasabb embere vagyok. Pedig játék. Nyáron homokvárat építek. Nemigen akarok hasznot abból, amit teszek, legtöbbször nincs is belőle. A jövőre nemigen gondolok. Nincs rá fantáziám. És ez az, amit klasszikus életmódnak nevezek, nem szívom ki előre a pillanatok mézét.”

Szigetmonostori kirándulás 1930-ban

Dillberger Emil-emlékülés 1932 decemberében

Zászlóavatás 1926-ban